

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Kristýna Józsová

**Metody posuzování specifické věrohodnosti
výpovědi**

**Methods for specific credibility analysis of
statement**

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Hedvice Boukalové, PhD. za odborné vedení bakalářské práce, trpělivý přístup, podrobnou zpětnou vazbu, cenné rady a podněty k zamyšlení.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 7. 2019

.....

Kristýna Józsová

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá jedním z důležitých fenoménů forenzní psychologie, kterým je věrohodnost svědecké výpovědi. Bakalářská práce klade důraz především na metody, jimiž se v současnosti ověřuje věrohodnost podané výpovědi. Teoretická část práce se nejprve věnuje definici pojmu věrohodnost a jejímu rozdělení na obecnou a specifickou. Následně se teoretická část zabývá metodami, a to jak neverbálními, tak verbálními, přičemž u verbálních metod podrobněji představuje čtyři využívané metody, konkrétně SVA, SCAN, RM a MASAM.

Empirická část se zaměřuje na tři metody, konkrétně SVA (ze které bude použita jen jedna část, a to CBCA), SCAN a poměrně nová metoda MASAM. Cílem výzkumu je zjistit, s jakou pravděpodobností hodnotitelé správně posoudí věrohodnost výpovědi pomocí těchto metod a jednotlivé výsledky pak mezi sebou porovnat. Dalším cílem je porovnání pravděpodobnosti správného posouzení věrohodnosti, pokud posuzovatel využije jednu z výše uvedených metod, s tím, když posuzovatel bude hodnotit výpověď podle subjektivního dojmu. Součástí výzkumu pak také bude kvalitativní sběr kritérií, která posuzovatelé při hodnocení výpovědi použili.

Klíčová slova

Věrohodnost, verbální metody, neverbální metody, kritéria hodnocení

Abstract

This bachelor thesis is about one of the most important phenomena in forensic psychology, which is the credibility of witness statements. This thesis puts emphasis on methods currently used for verifying statement credibility. Theoretical part first deals with a definition of credibility and its division on common and specific credibility. Then it deals with nonverbal and verbal methods, which it distinguishes into four used methods, specifically SVA, SCAN, RM and MASAM.

Empirical part aims on three methods, specifically SVA (only CBCA part is used), SCAN and relatively new method MASAM. Main goal of the research is to find out the probability, that the assessors correctly rate credibility of the witness testimony while using these methods and compare the results. Next aim of study is to compare results between assessors using these methods to those who use only their subjective impression. The component of the research is qualitative collection of criteria used by assessors in their evaluations.

Keywords

Credibility, verbal methods, nonverbal methods, judgement criteria

Obsah

Úvod	8
Literárně přehledová část.....	10
1. Věrohodnost	10
1.1 Obecná věrohodnost	11
1.2 Specifická věrohodnost	12
2. Metody zkoumání specifické věrohodnosti.....	14
2.1. Neverbální zkoumání věrohodnosti.....	14
2.2 Zkoumání specifické věrohodnosti z pohledu verbálních znaků.....	15
2.2.1 Statement validity assessment	16
2.2.2 Scientific content analysis	25
2.2.3 Reality monitoring.....	30
2.2.4 Multivariable Adult's Statement Assessment Model	33
Návrh výzkumného projektu	36
3. Výzkumný problém, cíle výzkumu a hypotézy nebo výzkumné otázky.....	36
4. Design výzkumného projektu.....	37
4.1 Typ výzkumu.....	38
4.2 Metody získávání dat.....	38
4.3 Metody zpracování a analýzy dat	38
4.4 Etika výzkumu.....	39
5. Výzkumný soubor	40
6. Diskuse	41
Závěr.....	43
Seznam použité literatury	44
Seznam zkratk.....	48

Úvod

Problematika zkoumání věrohodnosti u svědeckých výpovědí je forenzně psychologický fenomén zasahující celý svět. Svědecká výpověď je nejenom důležitou součástí samotného soudního procesu, kde je nedostatek jiných důkazů, nebo se ocitne výpověď proti výpovědi, ale i podstatnou částí vyšetřování, kdy její analýza může vést k dalšímu dotazování a odhalování dalších skutečností.

Největší úskalí, které se zkoumání věrohodnosti týká, je, na základě čeho budeme považovat výpověď za věrohodnou, a jaké zvolíme metody, což je tedy hlavní náplní této práce. Metody se mohou rozdělovat podle kritérií, na které se zaměřují, a to především na metody verbální a neverbální. Neverbální metody tvoří podstatnou část hlavně proto, že spousta laiků se řídí především podle nich. Ačkoli se zatím ukazuje, že sice tvoří podstatnou část a mohou poukázat na oblasti, na které se je třeba zaměřit, je však nutné brát ohled na to, že jejich síla je především v kombinaci s verbálním projevem vyslýchané osoby, a tudíž je jejich hodnocení pouze orientační.

Druhou velmi podstatnou skupinu metod, které se hojně využívají, jsou takové, které se zaměřují na verbální stránku podané výpovědi. Existuje celá řada obecných kritérií zabývajících se analýzou obsahu a smyslu, nicméně postupem času byly vytvořeny komplexnější metody sloužící pro rozpoznávání pravdivé a smyšlené výpovědi. Takovéto metody jsou postaveny na různých tvrzeních a podle toho se pak také liší kritéria, která jsou pro hodnocení výpovědi používána. V rámci práce představím čtyři takové metody.

Nejznámější a pravděpodobně i nejprozkoumanější je v současnosti metoda Statement validity assessment (SVA), která se skládá ze čtyř kroků, přičemž pro hodnocení věrohodnosti je nejpodstatnější třetí část, která bude využita i ve výzkumné části.

Druhou metodou je Scientific content analysis (SCAN), což je metoda, jejíž teoretická východiska, ani empirická data prozatím netvoří přesvědčivé důkazy pro její reliabilitu, a tím pádem i validitu, nicméně i přesto je celosvětově velmi často používána.

Třetí je Reality monitoring (RM), což je metoda, která je založena na velmi dobrých teoretických východiscích, nicméně prozatím je v praktickém využívání opomíjena.

Čtvrtou a nejnovější metodou je Multivariable Adult's Statement Assessment Model (MASAM), která byla vyvinuta v Polsku, a která zatím ukazuje potenciál pro odhalování věrohodnosti výpovědi, i když o něco menší než SVA.

Výzkumná část se týká také verbálních metod, a to konkrétně SVA, SCAN a MASAM. Jako první byla do výzkumu zahrnuta metoda SVA, protože se zatím ukazuje jako jedna z nejlepších, co do posuzování věrohodnosti svědecké výpovědi. Druhou metodou je SCAN, který jsem vybrala hlavně pro jeho poměrně slabé výsledky v již proběhnutých studiích, a zajímalo by mě, zda bychom v tomto výzkumu nenašli průkazné výsledky o jeho účinnosti. Poslední metodou je MASAM. Myslím, že její místo ve výzkumu je zřejmé hlavně z toho hlediska, že se jedná opravdu o novou metodu, jejíž prvotní výsledky ve studiích sice naznačují poměrně velký potenciál, nicméně zatím se do výzkumu této metody pouští především její autor a chybí tak větší množství podobně vycházejících studií, aby se dala tato metoda používat s větší jistotou i ve forenzní praxi. Hlavním cílem tohoto výzkumu je zjistit efektivitu jednotlivých metod a ty pak mezi sebou porovnat. Druhotným cílem výzkumu je zjistit, která kritéria jednotlivých metod posuzovatelé považují za nejdůležitější a nejpodstatnější.

Cílem této bakalářské práce je ukázat přehled v současnosti používaných, především verbálních, metod, představit je a ukázat jak jejich teoretická východiska, taky i praktickou využitelnost. Důležitým cílem je poukázat i na limity těchto metod a nabídnout možnosti, jakým směrem by se měly další výzkumy vyvíjet.

Práce nebude obsahovat tematiku, která se zabývá výsledkem dětských svědků. Je to především z důvodů kapacity, jelikož tato problematika přináší řadu specifik, které je důležité při zkoumání věrohodnosti zahrnout.

V práci je citováno podle normy APA (2010).

Literárně přehledová část

1. Věrohodnost

Zkoumání a obecně problematika věrohodnosti výpovědi představuje jednu z nejvýznamnějších a nejobtížnějších oblastí forenzní psychologie (Matoušková, 2013). Věrohodnost je nejčastěji zkoumána v souvislosti se svědky v pozici poškozených. Je také jedním z velmi důležitých kroků při vyšetřování trestného činu, přinejmenším v případě, kde je nedostatek ostatních důkazů nebo pokud stojí proti sobě výpověď pachatele a poškozeného (Čírtková, 2013).

Pokud bychom měli označit výpověď za zcela věrohodnou, měla by takováto výpověď být v souladu s tím, jak události ve skutečnosti proběhly, a naopak u nevěrohodné výpovědi najdeme informace neodpovídající realitě. Nejčastěji se setkáme s výpověďmi obsahujícími v různé míře kombinaci pravdivých a nepravdivých informací, což se stává hlavně v případech, kdy vyslýchaný úmyslně některé informace ve své výpovědi zkresluje. Vzhledem k tomu, že při podávání výpovědi může vyslýchaný vědomě poškodit věrohodnost této výpovědi, je zřejmé, že se pak zkoumání věrohodnosti v oblasti forenzní psychologie vztahuje především k problematice rozpoznávání lži v podané výpovědi (Čírtková, 2004). Je důležité také podotknout, že termín věrohodnost se dnes používá mezi právníky a forenzními psychology v intuitivní shodě, tedy ve smyslu toho, zda výpověď či její části jsou smyšlené a vylhané, nebo se jedná o produkty paměti, byť ovlivněné osobními charakteristikami jednotlivce. Obecně akceptovatelná a závazná definice pojmu věrohodnost zatím neexistuje, a ačkoli se může jevit snaha vytvořit takovou definici jako zbytečná, mohlo by to mít velmi pozitivní vliv kupříkladu na sjednocení znaleckých postupů či definování standardů v této oblasti (Čírtková, 2013).

Pokud hovoříme o věrohodnosti, je také nutné podotknout, že někteří autoři rozlišují ještě tzv. přesnost výpovědi. Termín přesnost výpovědi označuje situaci, ve které vyslýchaný neúmyslně uvede nepřesné informace, které jsou důsledkem přirozených rizik utváření výpovědi (jako je třeba zkreslení v souvislosti s pamětí či vnímáním), jelikož u vyslýchaného předpokládáme ochotu podat úplnou a kompletní pravdivou výpověď, tudíž nepředpokládáme motivaci, že by vyslýchaný úmyslně klamal. Rozdíl mezi věrohodností a přesností výpovědi je tedy v tom, že u zkoumání věrohodnosti se snažíme

rozpoznat úmyslné zkreslení, a u přesnosti o rozpoznání neúmyslných či neuvědomených chyb ve výpovědi (Čírtková, 2004).

Čírtková ve své novější publikaci rozlišuje nejen věrohodnost a přesnost, ale také pravdivost. Věrohodnost vnímá jako situaci, kdy lze výpovědi osoby věřit, tzn. vyslýchaná osoba opravdu líčí události tak, jak je vnímala, zažila a jak si je zapamatovala. Znamená to také, že veškerá výpověď vznikla na základě procesu paměti a ne z jiných mentálních procesů, jakým by mohly být například fantazijní procesy či logické konstrukty. Pravdivost je naopak právní konstrukce, která znamená, že výpověď je pravdivá a koresponduje s realitou. Pojem věrohodnost se tedy liší tím, že výpověď je také pravdivá, ale odráží osobnost svědka (Čírtková, 2013).

Matoušková ve své publikaci představuje znaky, které by měly být nápomocné při posuzování věrohodnosti a rozlišuje je na čtyři oblasti spjaté s chováním vyslýchaného. Řadí do nich obsah dané výpovědi, způsob, jakým je tato výpověď sdělována (kam zařazuje i paralingvistické momenty), nonverbální chování a psychofyzilogické jevy související s emocemi (Matoušková, 2013).

Zkoumání věrohodnosti se nejčastěji rozlišuje na obecnou a specifickou věrohodnost. Ačkoli jsou obě složky velmi podstatné, je nutné zdůraznit, že mezi nimi neexistuje symetrický vztah. Znamená to tedy, že ačkoli je vyslýchaná osoba obecně nevěrohodná, může v určitém případě podat věrohodnou výpověď, a stejně tak osoba, kterou bychom ohodnotili jako obecně vysoce věrohodnou, může v konkrétním případě, a z různých motivů, vypovídat křivě (Čírtková, 2013).

1.1 Obecná věrohodnost

Jak už bylo řečeno výše, obecná věrohodnost je jednou z důležitých složek věrohodnosti, na kterou je rozhodně důležité brát zřetel. Obecná věrohodnost je komplexní psychologickou charakteristikou, jíž se vyznačuje každý člověk, ovšem u každého je rozvinuta v různé míře (Čírtková, 2013).

Mohli bychom ji definovat jako „svědeckou způsobilost“, jelikož zahrnuje klíčové předpoklady, že osoba je způsobilá podat svědectví, které v hlavních aspektech odpovídá realitě (Čírtková, 2018).

Obecná věrohodnost obsahuje klíčové předpoklady podat věrohodnou výpověď, ale zároveň upozorňuje na existenci celé řady faktorů, které mohou ovlivňovat míru obecné věrohodnosti. Zjednodušeně by se dalo říci, že mezi klíčové předpoklady patří dobrý intelekt a nevykazování jakýchkoliv příznaků narušení osobnosti. Pokud bychom byli konkrétnější, tak je to kupříkladu nezkreslené vnímání, spolehlivé pamatování a dobré vyjadřování (Čírtková, 2018). Určité osobnostní vlastnosti naopak snižují obecnou věrohodnost. Obecně se má za to, že například hysteričtí jedinci jsou považováni za méně věrohodné. V zásadě můžeme pozorovat dvě oblasti, které mohou věrohodnost ovlivnit, a to v rozumových schopnostech, kde jde o to, zda osoba dokáže správně vnímat, dobře si zapamatovat realitu a tuto skutečnost pak předat. Druhou oblastí je složka osobnosti a její duševní zdraví, kdy můžeme pozorovat nedostatky u hysteriků, hyperthymních a paranoidních psychopatů, osob s dominující myšlenkou, alkoholiků či jinak závislých osob (Čírtková, 2013).

Pokud se požadavek týká zhodnocení obecné věrohodnosti, výsledkem je posudek týkající se stylu vnímání osoby podávající výpověď, údaje o rozumových a paměťových schopnostech jedince, a také důležité údaje o osobnosti – zde je to myšleno například z hlediska sugestibility nebo přítomnosti psychopatologických rysů. Takovéto posouzení se zjišťuje především psychologickým vyšetřením osobnosti vyslýchaného (Čírtková, 2004).

1.2 Specifická věrohodnost

Jak už bylo zmíněné výše, kromě obecné věrohodnosti rozlišujeme ještě specifickou věrohodnost. Na rozdíl od obecné věrohodnosti se zde posuzovatel zabývá konkrétní výpovědí, a tím, do jaké míry pak taková výpověď souhlasí se zažitou skutečností (Čírtková, 2013). Součástí posuzování specifické věrohodnosti je také to, že posuzovatel porovnává výpovědi a vývoj změn v nich na časové ose. Jelikož se hodnotí, zda výpověď splňuje kritéria pravdivosti, zjišťují se také důvody, pokud je podaná výpověď křivá. Významným momentem, který nelze opomenout, je rekonstrukce prvotního sdělení prožité kritické události (Čírtková, 2004). Matoušková ještě přidává důležitý bod ve formě znaleckého posudku, který by měl obsahovat znaky svědčící jak o věrohodnosti, tak o její nevěrohodnosti, a které v daném případě převažují (Matoušková, 2013).

Rámec posuzování věrohodnosti výpovědi by bylo možné rozdělit na tři kritéria, kam patří osobnost, motivace a výpověď. Osobnost je důležitá z hlediska toho, zda je vyslýchaná osoba schopna podat věrohodnou výpověď, což odpovídá výše popsané obecné

věrohodnosti. Motivace je pak hodnocena vzhledem ke konkrétnímu případu. Hledají se případné vnitřní pohnutky ke zkreslení výpovědi či vnější situační tlaky. Hledisko výpovědi pak rozdělujeme na dvě oblasti, a to na verbální a neverbální kritéria (Čírtková, 2013).

Pokud je znalecké zkoumání zaměřené na specifickou věrohodnost, získáme informace o přehledu znaků, svědčících o věrohodnosti nebo jejím opaku, a také možnosti stanovení dalšího postupu a výsledku (Čírtková, 2004).

2. Metody zkoumání specifické věrohodnosti

Pro zkoumání věrohodnosti výpovědi neexistuje jednotné schéma postupu, což znamená, že záleží na posuzovateli, jaká kritéria a postupy zvolí (Čírtková, 2004). Vrij (2000) uvádí, že máme tři možnosti, jak přistihnout lháře. Za prvé pomocí sledování jeho chování, za druhé je to poslouchání toho, co říká, a v neposlední řadě je to měření jeho fyziologie. První dvě charakteristiky odpovídají zkoumání neverbálních a verbálních znaků, což je nejčastější dělení u metod zkoumání specifické věrohodnosti.

2.1. Neverbální zkoumání věrohodnosti

Neverbální kritéria, která se skládají převážně z interpretace signálu, přičemž je potřeba mít na paměti, že takovéto signály mohou být víceznačné a tudíž mají tyto informace hodnotu, jen pokud je porovnáváme s verbální výpovědí. Dříve se věřilo v Reidovu metodu, což je set nástrojů sloužících k výslechu, která začíná věrohodností pachatele a postupuje přes řadu technik až k získání přiznání. Přestože někteří považovali tuto metodu za zlatý standard, vědecké důkazy nepotvrdily tuto metodu, doporučenou ke stanovování důvěryhodnosti pachatele, jako účinnou. Tato metoda například zahrnovala tři známé faktory, které sledovaly oční kontakt, neposednost (neustálá potřeba dělat malé pohyby, zvláště rukama) a obecná nervozita, a mimo tyto tři proměnné obsahovala změny posturiky a zakrývání očí a úst (Gray, 2011).

Matoušková v této souvislosti poukazuje na dvě typické chyby, k nimž by došlo při nerespektování této víceznačnosti. Jako první je problém nervozity lháře, kdy se jedná o to, že rozrušení a nervozitu přisuzujeme tomu, že se vyslýchaný bojí, že bude přistižen při lži, ačkoli se může jednat naopak o to, že se bude vyslýchaný bát, že bude mylně obviněn, nebo mu nebudou věřit atd. Druhým takovým příkladem je přehlížení obratných lhářů, kteří jsou schopni podat výpověď bez viditelných příznaků nervozity nebo strachu, ti však nemusí zvládnout pocit úspěchu a vítězství, což je vidět například, dle zmíněné autorky, na asymetrickém úsměvu (Matoušková, 2013).

Poslední doba přinesla komplexnější vzorce neverbálního chování, které jsou zároveň nejčastěji doporučovány pro neverbální kritéria věrohodnosti. Strukturální zlom je změna, kterou můžeme zpozorovat od celkového standardu řeči těla, a která může naznačovat rozdíl mezi pravdou a lží. Inkongruence mezi vnitřními změnami při líčení pravdy a lži (jako nervozita, napjatost, jistota apod.) se projevuje i vnějšími změnami,

jakými může být přehrávání nebo naopak nedohrávání části výpovědi. Druhým takovýmto komplexněji vytvořeným vzorcem je emocionální doprovod, který by měl korespondovat s líčenou událostí. Považuje se za přirozené prožívání takovýchto emocí, zatímco jejich absence nasvědčuje neupřímné výpovědi. Steller a Kohnken už v roce 1989 definovali přehled 19 kategorií, které se dodnes uplatňují v posuzování věrohodnosti výpovědi (Čírtková, 2013).

Příklady některých neverbálních projevů, které mohou mít vliv na zjišťování lži či zatajování pravdy, uvádí ve své knize Heretik. Patří sem mimika, kde se může jednat především o napětí, uhýbání pohledem, dále pak gestikulace, kde si všímáme opět napětí projevující se sevřením rukou či jejich úplným schováním, posturologie, kde si můžeme všimnout odtažitého uzavřeného postoje, proxemika, kde může docházet například k samovolnému měnění vzdálenosti, paralingvistika, kde se jedná o mimoslovní signály, jakými může být tempo, hlasitost, intonace, odmlky, a samozřejmě lingvistika, která by se spíše řadila k verbálním kritériím (Heretik, 2004).

Obdobné výsledky ohledně neverbálních projevů při lhaní (negativnější vyjadřování, napětí) předkládá také studie DePaula et al. (2002).

2.2 Zkoumání specifické věrohodnosti z pohledu verbálních znaků

Kromě neverbálního zkoumání věrohodnosti existuje ještě verbální zkoumání, v rámci kterého klade forenzní psychologie důraz především na analýzu obsahu samotné výpovědi (Čírtková, 2018). Verbální vodítka můžeme nalézt jak v obsahu, tak ve smyslu výpovědi. Jelikož se ukázalo, že lze nalézt kvalitativní rozdíly mezi lživým a pravdivým jazykem, byly vyvinuty verbální nástroje pro hodnocení specifické věrohodnosti. Obsahová kritéria se liší v závislosti na konkrétní metodě, nicméně ty bývají velmi podobné. Na základě přítomnosti nebo absence těchto kritérií se pak rozhoduje o věrohodnosti dané výpovědi (Bogaard, 2016). Tato kritéria můžeme rozdělit na dva druhy: příznaky nasvědčující pravdivosti a příznaky nasvědčující lži. Pokud bychom hovořili o hodnocení obsahu, rozlišujeme tři kritéria: kritérium reality, kritérium struktury výpovědi a kritérium fantazijní produkce (Čírtková, 2013).

Při verbálním zkoumání věrohodnosti je však nutné mít na paměti, že má tato metoda jistá omezení, mezi nimi například kulturní, věková a kontextová specifika u osob

poskytující výpověď. Metoda je také více či méně efektivní v závislosti na typu případné lži (Nahari, 2019a).

Nahari (2012) ve své studii poukazuje na odlišné strategie vyslýchaných mluvících pravdu a těch, kteří lžou. Zatímco lidé mluvící pravdu podávají při výslechu informace, které mohou být ověřené, ti, kteří lžou, se snaží předkládat neověřitelné detaily. Tato rozdílná strategie zatím nebyla zkoumána, ale zdá se, že by mohla být jedním z důležitých verbálních vodítek.

Dle Nahari, & Nisin (2019b) je pro zkoumání lží důležité pochopit, že jsou založeny na strategii, a že tato strategie vychází z hypotézy dilematu lháře. Ta říká, že se lháři snaží přibarvit výpověď co nejvíce detaily, aby vyvolali pocit poctivosti, na druhou stranu si však uvědomují, že čím více detailů uvedou, tím je větší šance, že je vyslýchající chytí při lži, a proto se podvědomě vyhýbají uvádění lživých detailů, aby toto riziko minimalizovali. Je tedy nutné sledovat při posuzování věrohodnosti výpovědi spíše kvalitu těchto detailů, než jejich kvantitu.

Proti výše zmíněným tvrzením mluví studie Kleinberg et al. (2017). Výsledky této práce uvádějí, že mezi pravdivou a lživou výpovědí nejsou signifikantní rozdíly v tom, jak specifické informace obsahovaly. Autoři tedy tvrdí, že sledování rozdílů ve specifičnosti pravdivé a lživé výpovědi není správnou cestou k určení její věrohodnosti.

Appelby et al. (2013) poukázala ve studii na to, že lidé nemohou snadno rozlišovat mezi pravdivými a falešnými výpověďmi. Ukázalo se, že ačkoli se jednalo o nepravdivé přiznání, tato přiznání neobsahovala pouze jednoduché výpovědi, jak by mohla spousta laiků předpokládat. Naopak vykazovala bohaté příběhy a širokou škálu podrobností, například motiv spáchané trestné činnosti, ačkoli sám vypovídající tento čin nespáchal. Tyto aspekty zvyšují vnímání jejich důvěryhodnosti a viny. Značným problémem pak je, když jsou podezřelým při výslechu předestřeny detaily, jelikož vyslýchaný, který je ve velkém stresu a pod velkým tlakem, může tyto detaily zopakovat a poté na ostatní působit dojmem, jako by je sám prožil.

2.2.1 Statement validity assessment

Metoda Statement validity assessment je jak v odborné literatuře, tak ve forenzně psychologické praxi nejvíce citovanou a používanou metodou vůbec (Ptáček & Čírtková, 2012). SVA je komplexní metoda, která měla původně sloužit k posuzování věrohodnosti

dětských svědeckých výpovědí u sexuálně motivovaných trestných činů, a především pak k tomu, aby dokázala odhalit, zda bylo dítě skutečně zneužito či nikoli (Vrij, 2008; Willén, Strömwall, 2011). To bývá složité dokázat, protože často neexistují zdravotní ani fyzické důkazy, případně údajná oběť a žalovaný podávají protichůdná svědectví a většinou také neexistuje nezávislý svědek, který by podal objektivní popis události (Vrij, 2005). Teoretická východiska metody byla definována švédským psychologem Trankellem v roce 1963 a německým psychologem Undeutschem v roce 1967, jehož kritéria byla ověřována výhradně jako součást metody sloužící k věrohodnosti výpovědi dětských svědků u trestných činů se sexuálním motivem (Vrij, 2008; Ptáček, Čírtková, 2012). Undeusch předpokládal, že výpověď získaná z paměti se kvalitativně i obsahově liší od výpovědi založené na výmyslech nebo fantazii. Příkladem může být bohatost v detailech, propracovanější odkazy na jiné vnější události apod. (Vrij et al. 2002, Oberlader et al., 2016). Steller a Köhnken přepracovali a integrovali Undeuschova kritéria do komplexní ucelené metody, především pak vytvořili list 19 kritérií patřící do CBCA, který je pro zkoumání věrohodnosti stěžejní (Ptáček, Čírtková, 2012, Bogaard, 2014a, Oberlader et al., 2016).

SVA představuje jednu z nejvíce ucelených a standardizovaných metod na poli forenzně psychologického zkoumání věrohodnosti, avšak musí být striktně dodržen postup. V případech, kdy je použita pouze část metody, může docházet ke zkreslení (Ptáček & Čírtková, 2012).

Metoda Statement validity assessment se skládá ze čtyř fází:

Fáze 1: Analýza případu – studium dokumentace

První fáze se má zabývat analýzou dostupných materiálů, které jsou k danému případu dostupné. Měly by být obsažené informace o svědkovi (věk, kognitivní schopnosti, apod.), předchozí výpovědi (jak svědků, tak i jiných zainteresovaných osob), informace o inkriminovaném činu a další charakteristiky týkající se činu (čas mezi spácháním činu a jeho oznámením, vztahy mezi zúčastněnými stranami apod.). Důležitost této fáze je především v ustanovení prvních hypotéz, které se budou v dalších fázích prověřovat, a k formulaci konkrétních otázek. Analýza případu může také přinést přehled podezřelých okolností a pozornost by měla být zaměřená hlavně na nejasné nebo neúplné informace, které se mohou objasnit v dalších fázích (Vrij 2008, Ptáček, Čírtková, 2012).

Fáze 2: Semi-strukturované interview

V této fázi dochází k tomu, že svědek přednese vlastní popis událostí. Důvodem, proč je volené semi-strukturované interview je ten, že děti, pro jejichž výpovědi byla tato metoda původně vytvořena, nemají tak dobré strategie pro vyvolávání vzpomínek jako dospělí, a z toho důvodu pak nemusí být schopné podat úplnou spontánní výpověď. Nicméně je tato fáze důležitá i při hodnocení výpovědi dospělých osob, protože například osoby s vyšší sociální úzkostí mohou vykazovat nižší ochotu podat spontánně výpověď, která by obsahovala přiměřené množství detailů.

Klíčovým faktorem je, aby vyslýchaný podal svůj vlastní pohled na kritickou událost. Při kladení otázek by si tedy měl vyslýchající dát pozor na sugestivní a návodné otázky, které mohou způsobit, že se dotazovaný bude spoléhat na obsah oné otázky namísto své paměti. Naopak základem semi-strukturovaného interview by měly být otázky otevřené, které mohou být doplněny v závěrečné fázi fokusními otázkami. Tento typ otázek produkuje odpovědi, které jsou delší a bohatší. Pokud to situace opravdu vyžaduje, mohou být použity otázky s variantními odpověďmi, které jsou však svou návodností na hranici přijatelnosti (Vrij, 2008; Ptáček, Čírtková, 2012).

Fáze 3: Kriteriaální analýza obsahu

Kriteriaální analýza obsahu je založena na Undeutschových hypotézách týkajících se toho, že výpověď, která reflektuje skutečně prožité události, se bude kvalitativně lišit od té, která je založena na výmyslech a fantazii. Devatenáct kritérií obsažených v této metodě je zaměřených na pravdu, tudíž ji nelze nazývat verbální metodou určenou k detekci lži (Vrij, 2008).

Původních devatenáct kritérií je rozděleno do čtyř subkategorií:

a) Obecné charakteristiky:

1. Logická struktura. Výpověď je koherentní a neobsahuje nelogické informace nebo nesrovnalosti. Přítomnost logické struktury neznamená ihned věrohodnost, i logicky konzistentní prohlášení může znít nepravděpodobně.
2. Nestrukturovaná produkce. Často je toto kritérium naplněno, pokud jsou lidé pod silným vlivem emocí. Někteří mohou nejprve podat informace z jádra události, pak sdělit, co se událo následně a teprve na konci výpovědi se vrátit k tomu, co

celé události předcházelo. Užitečnost kritéria klesá, když vyslýchaný o prožité události už někomu vyprávěl, nebo o ní často přemýšlel. Následkem toho bude výpověď mnohem více chronologická.

3. Množství detailů. Kritérium je naplněno ve chvíli, kdy výpověď obsahuje specifické popisy místa, času, osob, objektů a událostí.

b) Specifické obsahy:

4. Ukotvení v obsahu. Přítomnost kritéria je charakterizována tím, že kritická událost je umístěná v čase, místě a je propojena s jinými každodenními činnostmi nebo zvyklostmi.
5. Popis interakcí. Prohlášení by mělo obsahovat informace spojující přinejmenším osobnost svědka a pachatele, jelikož přirozeně vyskytující se situace obsahují také různé akce, reakce a interakce.
6. Reprodukce konverzací. Možnost naplnit toto kritérium je ve chvíli, kdy výpověď obsahuje originální části konverzace, nebo je tato originalita rozpoznatelná v reprodukováných dialozích. Pokud se jedná jen o výtah z konverzace, toto kritérium se nenaplní.
7. Neočekávané komplikace v průběhu incidentu. Výpověď, která toto kritérium splňuje, je taková, v níž najdeme neočekávané a neintuitivní prvky.
8. Neobvyklé detaily. Dokážeme ve výpovědi nalézt jedinečné, překvapivé, nicméně smysluplné podrobnosti, objekty nebo události.
9. Nadbytečné detaily. Jedná se o takové prvky, které není nezbytné uvádět při podání obvinění.
10. Správně popsání, ale nepochopené detaily. Zahrnuje to situace, u kterých svědek uvádí podrobnosti, ačkoli je plně nechápe.
11. Související vnější asociace. Skutečnosti, které nejsou součástí onoho trestného činu, ale jsou s ním nějak spojeny.
12. Popis vlastního psychického stavu. Přítomnost tohoto kritéria je vidět na tom, že svědek popisuje vývoj a změnu pocitů, které byly v průběhu incidentu zažívány. Součástí je také popis myšlenek, kdy svědek přemýšlel, jak ze situace uniknout.
13. Posouzení duševního stavu pachatele. Naplnění se odvíjí od toho, zda svědek popisuje pocity, myšlenky nebo motivy pachatele během incidentu.

c) Motivačně vázané obsahy:

14. Spontánní opravy. V průběhu výpovědi jsou spontánně provedeny opravy nebo přidány informace, které předtím neuvedl.
15. Přiznání nedostatků paměti. Svědek přizná nedostatek v paměti, buď slovy nevím, nebo nepamatuji si. Připouští se, pouze pokud to vyslovil, aniž by k tomu byl vyzván vyslýchajícím.
16. Pochybnosti týkající se vlastní výpovědi. Vyslýcháný sám uznává, že část popisu může znít zvláštně nebo nepravděpodobně.
17. Sebeobviňování. Svědek sám o sobě uvádí nežádoucí, inkriminující detaily či vlastnosti.
18. Omlouvání pachatele. Dochází k omlouvání pachatele za jeho chování a chyby samotným svědkem.

d) Elementy specifické pro případ:

19. Detailní charakteristika útoku. Svědek popisuje prvky, které jsou odborníkům dobře známy jako související s odpovídajícím typem trestné činnosti, ale pro veřejnost je spíše kontraintuitivní. Kritérium bude přítomné spíše u pravdivých tvrzení.

Někteří autoři zahrnují ještě jednu složku, kterou jsou „Zvláštnosti v obsahu“, která rozděluje specifické obsahy tak, že do ní patří kritéria od čísla osm po číslo třináct (Amado, B. G. et al., 2014; Hauch et al., 2017; Oberlader et al., 2016).

Seznam výše uvedených kritérií reklasifikoval v roce 1996 Köhnken do dvou kategorií s ohledem na dva hlavní faktory: od kritéria 1 po kritérium 13 se jedná o kognitivní kritéria a kognitivní faktor, zatímco od kritéria 14 po 18 jsou to kritéria motivační, tudíž motivační faktor. Kognitivní faktor obsahuje kognitivní a verbální dovednosti, a pokud se jedná o osobně zažitou zkušenost, měla by výpověď tato kritéria obsahovat. Motivační faktory naopak spoléhají na schopnost jedince vyhnout se tomu, aby vypadal podezřele, a na to, jak o sobě zvládá vytvořit dojem čestného svědka. Ačkoli jsou tato kritéria v rozporu se stereotypy o pravdivosti výpovědí, opravdu se v těchto výpovědích nacházejí (Amado et al., 2014).

Hodnocení je nejlépe prováděné na přepsaných audiozáznamů výpovědí, u kterých chceme posuzovat specifickou věrohodnost. Proces posuzování probíhá na třibodové škále od 0 po 2, přičemž nula znamená, že kritérium není přítomno, jednička, že výpověď kritérium obsahuje, a dvojka je pro případy, kdy je kritérium silně přítomno. Köhnken však

doporučuje pěti bodovou škálu, která by měla způsobit vyšší senzitivitu na rozpoznání menších rozdílů mezi pravdivou a smyšlenou výpovědí (Vrij, 2008; Ptáček, Čírtková, 2012).

Přítomnost nebo nepřítomnost kritérií ve výpovědích však neindikuje, zda je výpověď lživá. Určuje to naopak s jakou pravděpodobností má daná výpověď základ v epizodické paměti než ve fantazii (Ptáček, Čírtková, 2012).

Limitů metody CBCA je hned několik. Někteří autoři například důrazně nedoporučují její použití na jiné případy, než na ty se sexuálním motivací, jelikož tato metoda nesplňuje Daubertovy standardy. Dalším limitem je fakt, že ne všechna kritéria mají stejnou váhu. Při použití této metody je tudíž nutností znát pravděpodobnost výskytu těchto kritérií nebo jejich omezení (Ptáček, Čírtková, 2012).

Fáze 4: analýza validity – Validity Check List

Samotná metoda nemůže být založená jenom na aplikaci kritérií, jelikož skóre CBCA může být ovlivněna i jinými faktory, než jenom samotnou věrohodností výpovědi, například nevhodným kladením otázek, které vyslýchaného naváděly k odpovědím. Pokud by metoda neobsahovala tuto čtvrtou fázi, nejednalo by se o standardizovaný test. VCL představuje set hypotéz, jejichž postupné vylučování vede ke zvyšování validity celé analýzy. Opět existuje několik variant VCL, já jsem převzala seznam od Ptáčka a Čírtkové (2012) a Vrije (2008):

1. Psychologické charakteristiky

- a) Neodpovídající jazyk a vědomosti. Používání jazyka a předvedené znalosti jsou mimo běžnou normou odpovídající věku vyslýchané osoby, což může naznačovat vliv třetí osoby.
- b) Neodpovídající emoce. Hodnotí se tu přiměřenost nebo naopak nevhodnost neverbálního doprovodného chování. Absence odpovídajících emocí může znamenat, že výpověď byla vykonstruována.
- c) Citlivost na sugesci. Kritérium toho, zda svědek v průběhu celé administrace metody ukáže nějakou náchylnost k sugesci. Každý jedinec je jinak náchylný k sugesci a jsou zde značné rozdíly při různém věku, individuálních rozdílech a způsob, jakým je pohovor veden.

2. Charakteristiky rozhovoru

- a) Sugestivní, návodné nebo nutící otázky. Zde se zkoumá, zda se chyby nedopustil examinátor, například kladením návodních otázek.
- b) Celková neadekvátnost rozhovoru. Přítomnost faktorů jiných než sugesce, které ovšem také ovlivňují kvalitu výpovědi.

3. Motivace

- a) Nejasné motivy k výpovědi. Zjišťuje se, zda neměl svědek nějaké nejasné důvody k tomu, aby nahlásil trestný čin. Zde je tedy podstatné znát vzájemné vztahy mezi svědkem a obviněným.
- b) Nejasný kontext odhalení nebo oznámení. Zaměřuje se na původ a historii, především týkající se kontextu první zprávy. Většinou se jedná o sporné prvky spojené s původním oznámením.
- c) Tlak na falešnou výpověď. Kritérium zkoumá, zda se v průběhu neobjevují náznaky, že by někdo jiný přesvědčoval, trénoval nebo nutil svědka učinit falešné ohlášení, nebo aby zdůrazňoval některé prvky v pravdivé výpovědi.

4. Investigativní otázky

- a) Inkonzistence se zákony přírody. Vyslýchaný předkládá informace, které jsou nereálné nebo dokonce nemožné.
- b) Inkonzistence s dalšími výpověďmi. Kritérium se hodnotí ve chvíli, kdy existuje více než jedno svědectví o kritické události. Zaměřuje se pak především na hlavní prvky, které jsou v případném podstatném rozporu s tvrzením jiného svědka.
- c) Inkonzistence s dalšími důkazy. Dochází k jeho naplnění, pokud jsou podstatné hlavní prvky v rozporu se spolehlivými fyzickými důkazy nebo jinými konkrétními důkazy.

Meta-analýza prvních 37 studií ukázala, že hodnocení SVA nesplňují Daubertova kritéria ze dvou důvodů – metoda je sporná a míra chyb je příliš vysoká, což je však typické pro posuzování věrohodnosti pouze za použití jedné části (konkrétně CBCA) v laboratorních podmínkách. I přesto je metoda SVA přijímána jako důkaz u trestních soudů (Vrij, 2005).

Vrij et al. (2002) se zaměřuje na několik faktorů, které by mohly ovlivnit dosažené CBCA skóre. Jedná se o lhaní, věk, status (svědek nebo podezřelý), koučování a sociální dovednosti. Jako mnoho předešlých studií, i tato ukázala, že pravdu mluvící jedinci dosahují vyššího skóre. Potvrzuje to, že zjišťuje především přítomnost pravdivých výroků. Autoři zde také nacházejí lineární vztah mezi věkem a skórem. (Vrij et al., 2002; Vrij et al., 2004) Také se ukazuje, že ti, kteří byli s metodou CBCA obeznámeni, dosahují vyšších skóru, než ti, kteří ji neznají. Na skóre získané v této metodě mají vliv i sociální schopnosti. Toto zjištění je důležité hlavně proto, že ve VCL se tato možnost neřeší, a tím pádem může uniknout hodnotiteli její význam. V rámci studie se nepodařilo prokázat efekt koučování, nicméně to mohlo být zapříčiněno chybou ve studii. Autoři přiznávají, že se instrukce zdály na děti příliš složité, a tudíž to nemusí nutně znamenat, že tam žádný vztah není (Vrij et al., 2002).

V roce 2004 Vrij opět zkoumal teorii věku, koučinku a lhaní u CBCA a RM. Zde se ukázalo, že efekt koučinku je u CBCA přítomný kromě nejmladší skupiny (děti od 6 do 8 let), nicméně bylo by to potřeba ověřit při delším nácviku, než byl provedený v rámci této studie (Vrij, 2004). Signifikantní rozdíl se také našel mezi výpovědí svědka a obžalovaného, nicméně diskriminační síla se ukázala být větší u svědeckých výpovědí. Ve své studii také podpořili nejen Undeutschovu hypotézu, ale také našli podpůrné důkazy o možnosti aplikovat CBCA i na dospělé jedince (Vrij et al., 2002).

Inter-rater reliabilitu CBCA zkoumal ve své práci Göder et. al. (2005). Při zkoumání použil na hodnocení čtyřbodovou škálu, takže použil relativně sofistikovanější nástroj, než tomu bylo v předchozích studiích zaměřujících se na stejné téma. Jeho celkový závěr při zkoumání této reliability zní, že až na kritérium devět (nadbytečné detaily), dosáhla všechna kritéria uspokojivé hodnoty. Autor podotýká, že obdobné výsledky byly dosaženy i v jiných studiích, a také jiní výzkumníci upozornili na nízkou spolehlivost stejného kritéria. Nevýhodou této studie však může být, že všichni hodnotitelé posuzovali stejný „falešný“ případ, zatímco v předchozích studiích probíhal terénní výzkum týkající se různých událostí. To mohlo být faktorem, který mohl přispět k tomu, že byly získány takovéto výsledky.

Blandón-Gitlin et al. (2009) upozorňuje ve své studii na dvě klíčová zjištění. Za prvé se mu pomocí výsledků podařilo podpořit Undeutschovu hypotézu o rozdílnosti mezi výpověďmi založenými na skutečně zažitých událostech a těmi, co byly smyšlené. Efekt

metody CBCA byl přitom podpořen především obecnými kritérii a některými kritérii týkajícími se specifických charakteristik událostí. Důležité ovšem je, že to ukazuje na významné rozdíly mezi citlivostí různých kritérií. Druhým klíčovým zjištěním je malá diskriminační síla CBCA při hodnocení skupiny pravdivě vypovídající a skupiny vypovídající sugestivně. Metodě chybí formální postupy pro zvážení kritérií používaných pro CBCA, což je pro současnou podobu výrazné omezení. Slibným směrem budoucího výzkumu zabývajícího se CBCA by tedy mělo být vytvoření formálního systému, který pak může zvýšit senzitivitu hodnocení. Studie ukázala značné omezení ve forenzní aplikaci, jelikož v situaci, kdy je osoba silně přesvědčena o protiprávnosti proběhnuté události, může hodnocení věrohodnosti pouze pomocí této metody selhat. Je dobré poznamenat, že nejde přímo o selhání metody, protože jak bylo zmíněno výše, metoda jako taková je stavěna tak, aby rozlišila mezi pravdomluvnými a lháři.

Podpůrné důkazy pro metodu SVA přináší i studie Wojciechowskeho (2014). V první řadě se mu podařilo podpořit Undeutschovu hypotézu, na které stojí vznik metody SVA. Následně také uvádí, že kritéria reprodukce konverzací, množství detailů, inkonzistence s jinými důkazy, spontánní korekce, neodpovídající jazyk a znalosti, nedostatky paměti a omlouvání pachatele dokážou spolehlivě rozlišit pravdivou a nepravdivou výpověď. Špatná přesnost v hodnocení by dle něj mohla být vysvětlena tím, že hodnotitelé pro své rozhodování nepoužívají vysoce validní prediktory. Analýza totiž ukázala, že z 15 validních prediktorů se používají nejčastěji pouze dva (spontánní opravy a inkonzistence s ostatními důkazy). Třetí zjištění opět poukazuje na potřebu formalizovat pravidla týkající se následné analýzy, kde bude zahrnuta různá váha jednotlivých kritérií.

Poměrně nedávno provedla Amado et al. (2014) meta-analýzu týkající se Undeutschových hypotéz a kritérií CBCA. Ta potvrdila mimo jiné validitu jeho hypotézy o rozlišování pravdivých výroků založených na prožitých a fiktivních zkušenostech, a s tím související zjištění, že všechna CBCA kritéria významně rozlišovala skutečné vzpomínky dětí od smyšlených. Nicméně poukazuje, že se to týká pouze prvních 14 kritérií CBCA, jelikož dále uvádí, že z Undeutschovy hypotézy je odvozeno pouze prvních 14 kritérií z 19, a proto nové meta-analýzy prováděla na studiích omezených na ně.

Oberlader (2016) ve své meta-analýze přiznává metodám CBCA a RM značný potenciál k diskriminaci mezi pravdivými a falešnými výroky, obzvlášť když je to jenom jedna komponenta při posuzování věrohodnosti. Nicméně ačkoli se vysoká citlivost

a senzitivita zdají uspokojivé, aplikace metody založené na posuzování obsahu stále vytvářejí nesprávné klasifikace, přičemž je nutné si uvědomit, že každá chyba může mít dalekosáhlé následky. Autoři dodávají, že u CBCA zvyšuje spolehlivost a platnost posouzení kódování celého souboru kritérií.

Další metaanalýzou přispěla Amado et al. (2016). I zde byly potvrzeny Undeutschovy hypotézy, nicméně poukázaly na problematičnost kritérií. Nepodařilo se jim prokázat validitu některých kritérií, ani potvrdit jejich zobecnitelnost, a některá kritéria byla dokonce v rozporu se základními Undeuschovými hypotézami. Tudíž autoři nedoporučují používat kritéria ve všech případech bez rozdílu. Signifikantně větší míra rozlišování se objevuje u sexuálních případů.

Na kritériální analýzu se zaměřili ve své studii i Hauch et al. (2017). Reliabilita byla konzistentní pro pět kritérií: Reprodukce konverzace, Správně popsání, ale nepochopené detaily, Pochybnosti týkající se vlastní výpovědi, Sebeobviňování a Omlouvání pachatele. Naopak nízkou reliabilitu ukázala dvě kritéria: Nestrukturovaná produkce a Nadbytečné detaily.

Metoda SVA tedy zůstává stále jednou z nejvíce prozkoumaných metod používaných pro určování věrohodnosti, nicméně se objevuje řada protichůdných tvrzení, hlavně při posuzování spolehlivosti jednotlivých kritérií CBCA. Budoucí výzkumy by se měly zaměřit tedy na posuzování efektivity kompletní metody obsahující všechny čtyři fáze pospané výše.

2.2.2 Scientific content analysis

Metoda Scientific content analysis, což by se dalo volně přeložit jako vědecká analýza obsahu, se soustředí na psanou výpověď svědků. Tuto metodu vytvořil Avinoam Sapir v roce 1987 a zakládal ji na svých studiích lingvistického chování jedinců při lživých formách komunikace a na Undeuschových hypotézách (Smith, 2001). Psaná výpověď má být sepsaná bez zásahů jakékoli další osoby a vlastními slovy. Oproti ostatním metodám, se tato používá především pro hodnocení věrohodnosti u psaných výpovědí (Vanderhallen, Jaspaert, & Vervaeke, 2016). Metoda by měla zvýraznit potencionálně lživé výroky uvnitř písemné výpovědi, avšak netvrdí, že by s jistotou odhalila, zda podezřelý lže. Právě proto by měla sloužit hlavně k vytvoření následné výsledkové strategie (Smith, 2001).

Tato metoda rozhodně není pro rychlé použití ani není jednoduché ji správně používat. Zkušení hodnotitelé, kteří jsou v této metodě vyškoleni, vidí různou míru možných chyb při jejím použití v závislosti na inteligenci, verbální schopnosti a zkušenosti uživatele. Problémem také je, že se nejedná o standardizovaný dotazník s jednoduchými skórovacími šablonami, které by mohl uživatel použít. Navíc by posuzovatel měl tuto metodu užívat pravidelně, aby nezačal ignorovat nebo opomínat jeden nebo i více lingvistických komponent, což by mohlo vést k nekompletní nebo nepřesné analýze (Armistead, 2011).

Typicky začíná hodnocení tak, že požádáme podezřelého, svědka nebo oběť, aby napsala všechno, co se v kritické době stalo (Bogaard et al., 2014b). Jelikož je důležité, aby daná výpověď reflektovala vlastní slova svědka, preferuje se, aby ji sepsal on sám za použití vlastní slov, nicméně lze i použít přepsanou ústní výpověď. Souvislost a podstatnost toho, aby výpověď byla napsaná samotným svědkem, souvisí také s jedním z kritérií, která se často při posuzování s pomocí metodou SCAN používají (Vrij, 2008).

Bogaard et al. (2014b) poukazuje na to, že tato metoda nemá žádný seznam dobře definovaných kritérií a neobsahuje ani žádný standardizovaný skórovací systém. Vrij (2008) uvádí seznam dvanácti kritérií, které se řadí mezi ty zdůrazňované při popisu techniky. Je zajímavé, že posuzovatelé využívající metodu SCAN jsou přesvědčeni, že tyto kritéria se objevují více u smyšlených výpovědí, zatímco posuzovatelé metodou CBCA je naopak přisuzují pravdivé výpovědi. Tento rozdíl můžeme vidět například u kritéria zaměřující se na spontánní opravy, zatímco SCAN metoda je přisuzuje lživé výpovědi, naopak CBCA posuzuje spontánní opravy za znak pravdivosti. Seznam oněch dvanácti kritérií je následující:

1. Popření obvinění. Toto kritérium se zaměřuje na používání popírajících vyjádření. Má se za to, že pravdivě vypovídající uvádějí takováto popírající tvrzení s větší pravděpodobností než křivě vypovídající.
2. Sociální představování. Jedná se o to, jak jsou popsány osoby uvedené ve výpovědi. Vyslýchaný by měl svůj popis přizpůsobit tak, aby pozdějšímu čitateli bylo jasné, o koho jde, aniž by se kdy s vyslýcháným setkal a mluvil. Pokud dojde k nejednoznačnostem anebo pisatel opomene někoho úplně představit, má se za to, že mu v tom něco zabránilo. Další formou nejasností může být používání pouze zájmen on, ona apod., anebo to, že v určité části používá jméno o osoby, a v jiné jej

vynechává. Takovéto nejasnosti mohou naznačovat napětí mezi těmito osobami, anebo také to, že vypovídající něco skrývá.

3. Spontánní opravy. Kritérium odkazuje na přítomnost oprav v textu. Vyslýchané osoby jsou na začátku instruovány, že je možné používat vysvětlení a různé doplňující informace, ale že nemají nic škrtat. Případné porušení této instrukce může naznačovat lež.
4. Nedostatek přesvědčení nebo výpadky paměti. Pisatel může být u určitých prvků v prohlášení nejistý, například používá fráze „myslím...“, „věřím...“, „asi...“, nebo také může prohlásit, že si některé věci nepamatuje. Takovéto fráze se hodnotí jako podezřelé.
5. Struktura výpovědi. Pravdivá výpověď by se měla v prvních dvaceti procentech zabývat popisem aktivit, které předcházely a vedly ke kritické události, dalších padesát procent by se pisatel měl věnovat kritické události a zbývajících třicet procent k diskusi následků. Takto sepsaná výpověď je správně vybalancovaná, a tudíž pravdivá. Čím větší je pak rozdíl mezi takto stanoveným rozložením a předloženou výpovědí, tím pravděpodobněji je výpověď lživá.
6. Emoce. Jak už napovídá název, hodnotí se přítomnost emocí. Pravdivá výpověď totiž obsahuje emoce pravděpodobněji, než výpověď smyšlená. V rámci hodnocení se pohlíží i na to, kde jsou emoce zmíněny. Pravdivá výpověď obsahuje emoce pravděpodobněji v průběhu a po vyvrcholení kritické události, zatímco lživá výpověď soustředí emoce především před vyvrcholením.
7. Objektivní a subjektivní pojetí času. Odkazuje se zde především na rozdílnost v tom, jak dlouho událost skutečně trvala, a kolika slovy to popsal vypovídající. Pokud odpovídá objektivní a subjektivní čas, jedná se pravděpodobně o pravdivou výpověď a naopak.
8. Informace mimo pořadí a externí informace. Hodnotí se, zda jsou události popsané v chronologickém pořadí, pokud tomu tak není, může to nasvědčovat lživé informaci. Výpověď může obsahovat také irelevantní informace. V takovém případě by měl examinátor zjistit, proč je pisatel uvedl, jinak se má totiž za to, že to může být snaha o zakrytí důležitých informací.
9. Chybějící informace. Jedná se o analýzu výroků, které naznačují, že byly některé informace vynechány. Většinou je to mezi některými časovými periodami.
10. První osoba jednotného čísla, minulý čas. Kritérium odkazuje na formát, v jakém je výpověď sepsána, jelikož se má za to, že pravdivé výpovědi jsou popsány touto

formou, protože osoba hovoří o prožité události ze svého pohledu. Pokud by tomu tak nebylo, vyvolává to pochybnosti. Za určitých okolností tomu může být i naopak, kupříkladu u pohřešovaných osob se předpokládá, že se o té osobě bude vyslýchaný vyjadřovat v přítomném čase, minulý by vzbuzoval podezření.

11. Zájmena. Toto kritérium je použitelné v anglickém jazyce, kde se neskloňuje. V českém jazyce by se dalo použít při hodnocení vztahu mezi dvěma lidmi, kde například může pisatel místo označení *my*, použít označení pro sebe a jiné pro druhou osobu, což může značit určitou distanci.
12. Změny v jazyce. Odkazuje se zde především k terminologii a slovní zásobě ve výpovědi. Změny jazyka mohou značit určitou změnu nastavení v pisateli. Pokud takovou změnu zaregistruje examinátor, měl by se zaměřit také na to, zda by se to nedalo vysvětlit díky popisovaným událostem. Pokud to vysvětlit lze, výpověď bude pravděpodobně pravdivá, a naopak pokud nic neobjevím, pravděpodobně bude výpověď klamná.

Zkoumáním kritérií se ve své práci zabývá Bogaard et al. (2014b). Ve své studii se snažil najít nejčastěji využívaná kritéria u případu sexuální povahy. Dohromady mu vyšlo dvanáct kritérií, které se používají více než ve 25 % případů. Tato kritéria se vesměs překrývají s těmi, která jsou popsána výše, až na jednu výjimku, což je kritérium „dohromady s“. Další dvě kritéria sice nejsou přímo explicitně vyjádřena, nicméně Vrijův (2008) popis jim odpovídá – vysvětlení, které bylo podáno bez dotazu, a nedůležité informace.

Smith (2001) zkoumal efektivitu této metody na vzorku pěti skupin, přičemž každá skupina hodnotila 27 výpovědí. Tři skupiny tvořili lidé, kteří používali SCAN techniku, a dvě skupiny byly v metodě SCAN netrénované. Smithovi výsledky naznačily potenciální možnost rozlišovat pomocí metody pravdivou a lživou výpověď. Nicméně k těmto výsledkům uvádí Bogaard (2016) několik výhrad. Výpovědi brané jako pravdivé nebo pochybné, za ně byly označeny bez průkazných důkazů podporujících toto rozdělení. Dalším problémem je to, že vybrané výpovědi už dříve byly hodnoceny pomocí metody SCAN, což mohlo ovlivnit průběh vyšetřování, tudíž i shánění přiznání a podpůrných důkazů.

Ani v další studii Nahari et al. (2012) nenašel pro SCAN žádné podpůrné důkazy, ať už při hodnocení celkového skóre, nebo u jednotlivých kritérií. Podotýká také, že je velmi

problematické testovat jednotlivá kritéria, jelikož dochází k nedostatku standardizace díky různým hodnotitelům spoléhajících se na různá kritéria.

Bogaard et al. (2014c) zkoumal přesnost nástrojů CBCA, RM a SCAN. Metoda SCAN v této studii při rozlišování mezi pravdivou a nepravdivou výpovědí neuspěla. Ani následné zkoumání samostatných kritérií nepřineslo žádná podpůrná data. Autoři však připouští, že ačkoli se výsledky shodují s dalšími výzkumy, je zde jedno omezení, které si zaslouží pozornost. Hodnotitelé v rámci tréninku obdrželi článek Nahari et al. (2012), kde autor upozorňuje na neschopnost této metody přesně rozlišit pravdivé a nepravdivé výroky, což mohlo ovlivnit motivaci hodnotitelů, a tím i samotnou kvalitu analýz výpovědí.

Ani Vanderhallen et al. (2016) nepodpořil používání metody SCAN. Upozorňuje také na nedostatek vnitřní reliability, což vzhledem k tomu, že je používaná policejními důstojníky, může vést k velkému riziku chybovosti při použití této metody.

Jak bylo zmíněno výše, Bogaard (2016) nenachází podpůrné důkazy o schopnosti metody SCAN signifikantně rozlišovat mezi pravdivou a nepravdivou výpovědí. Následně zkoumali i jednotlivá kritéria, přičemž pouze jedno, „Změny v jazyku“, se ukázalo jako schopné signifikantně rozlišit pravdu a lež. Zajímavostí je, že ostatní metody toto kritérium v žádné podobě nezohledňují. Některá kritéria jsou stejná jako u metody CBCA, nicméně se hodnotí odlišně. V takovém případě navrhuje Bogaard přiklonit se k metodě CBCA, která je více ukotvená ve vědecké literatuře a vykazuje výsledky přesahující hranici náhody.

Metoda SCAN se tedy prozatím ukazuje jako spíše nereliabilní, nicméně je stále nutné věnovat se jejímu používání, případně i možnostem, jak docílit větší reliability, a tím následně i validity. Snaha by se měla tímto směrem ubírat, jelikož je zřejmé, že i přes malou zakotvenost v teorii a v experimentech, které by tyto teoretické základy podpořily, se jedná o jednu z velmi často používaných metod.

Důležitost zkoumání efektivity této metody je především v tom, že je to světově rozšířená a používaná metoda, která je využívána například u federálních agentur, vojenských složek, soukromých korporací, sociálních služeb a u mnoha dalších složek v různých zemích (více na LSI: <http://www.lsiscan.com/id29.htm>). Ačkoli je to takto rozsáhle používaná metoda, studií, které by zkoumaly její validitu, mnoho není a ještě méně je těch, které by obsahovaly velmi dobré výsledky.

2.2.3 Reality monitoring

Zatímco předchozí metody jsou široce používány, tato metoda zatím není v praxi tolik využívána, nicméně je vytvořena na silném teoretickém základě (Vrij, 2008). Lidé si totiž zapamatovávají informace ze dvou typů zdrojů, a to externích (vnímání zažitých událostí) a interních (odůvodňování, představivost a myšlení) a “reality monitoring“ je prakticky zkoumání toho, z jakého z těchto dvou zdrojů informace pochází (Johnson, & Raye, 1981). Základním předpokladem této metody je, že se kvalitativně liší vzpomínky týkající se zažitých událostí a vymyšlené vzpomínky. Vzpomínky odkazující na prožité události obsahují senzorické, emocionální a kontextuální informace, naproti tomu vymyšlené události budou zahrnovat více kognitivních informací (Vrij, 2008; Memon et al. 2010; Nahari, 2017).

Typická procedura této metody při experimentu je, že pravdu mluvící a lháři jsou vyslýcháni, přičemž tyto výslechy jsou nahrány a následně přepsány. Samotné naplnění kritérií je následně hodnoceno až z onoho přepisu (Vrij, 2008).

Obdobně jako u metody SCAN, ani u této metody nejsou pevně stanoveny kritéria, takže různé studie mohou obsahovat odlišné kritériální seznamy. Výhodou, která odlišuje RM metodu od CBCA, je to, že obsahuje i jedno kritérium lži – kognitivní operace (Vrij, 2004). Vrij (2008) uvádí osm kritérií, která jsou při hodnocení metodou RM používána:

1. Jasnost. Označuje jasnou, čistou, ostrou a živou výpověď.
2. Informace z vjemů. Kritérium odkazuje na přítomnost senzorických informací (zvuk, zápach, chutě, fyzické vjemy a vizuální detaily).
3. Informace o místě. Výpověď obsahuje informace vztažené k místu činu.
4. Informace o času. Kritérium se vztahuje k časovým odkazům týkajících se průběhu inkriminované události.
5. Emoce. Odkazuje se zde na emoce, které vyslýcháný v průběhu incidentu zažíval.
6. Rekonstruovatelnost příběhu. Kritérium zohledňuje to, zda je možné ze získaných informací od vyslýcháného zrekonstruovat událost.
7. Realismus. Hodnotí, zda je výpověď přijatelná, realistická a jestli dává smysl.

8. Kognitivní operace. Zohledňuje závěry vyslýchaného, které si v průběhu incidentu vytvořil.

Studie Vrije et al. (2004) jako druhá potvrdila, že lháři ve svých výpovědích více zahrnují kognitivní informace. Výzkumy také odhalily, že rozlišení pravdivé a nepravdivé výpovědi bylo lépe klasifikováno na základě metody RM než na základě CBCA. Jedná se tedy o známku toho, že by RM metoda mohla být vhodnou alternativou k této verbální metodě.

RM a jeho spojení s emocemi zkoumala Kensinger et al. (2007). Ukazuje se, že mladší dospělý má reality monitoring zvýhodněný spíše pro negativní události. Obecně se ukazuje, že starší dospělí ne vždy mají stejnou výhodu u reality monitoringu, ale pokud je přítomná, tak je to také spíše pro negativní události. Rozdílnost se objevuje až u schopnosti zapamatovat si událost. Mladší dospělí vykazují dobré vybavování si událostí spojených s negativními informacemi, zatímco starší dospělí se ukazují být dobří jak u negativních tak i u pozitivních informací. Znamená to tedy, že ačkoli obě skupiny mohou rozdílně zpracovávat informace, budou si schopni vzpomenout na události s dalšími specifickými podrobnostmi zpravidla jen u negativních událostí.

Gnisci et al. (2010) ve své studii zkoumal, jak působí na účinnost RM vzrůstající podezření a strategie při lhaní. Podpořili hypotézu, že se na základě RM kritérií od sebe mohou odlišit pravdivé a nepravdivé výpovědi, hlavně z hlediska vizuálních, sluchových a prostorových detailů a menšího používání kognitivních operací. Největší účinnost se ukázala ve chvílích, kdy vyslýchající neprojevuje vůči vyslýchanému podezření, a když si vyslýchaní své výpovědi zcela vymýšlejí. Oproti očekávání autorů se také ukázalo, že RM je schopno rozlišit mezi vymyšlenou výpovědí a výpovědí, která je sice nepravdivá, ale je založena na minulých událostech.

Užitečnost kritérií používaných pro zkoumání věrohodnosti pomocí metody RM v kontextu CIS (kognitivní interview u podezřelých) byla zkoumána ve studii Logue et al. (2015). Výsledky této studie potvrzují, že celková přesnost rozlišení u pravdivé výpovědi byla 86,6 %. RM metoda přesně rozlišila 89,9 % pravdivých a 83,3 % nepravdivých výpovědí. Nicméně v této studii bylo použito pouze 6 kritérií RM: vizuální detaily, sluchové detaily, prostorové detaily, časová souslednost, kognitivní operace a emoce. I přes poměrně dobré procento rozlišení však poukazuje na to, že ne všechny aspekty byly stejně prediktivní. Vizuální podněty, sluchové podněty a použití kognitivních operací byly

schopny rozlišovat, nicméně místní a časové detaily sice byly signifikantně častěji přítomné v pravdivé výpovědi, ale velikost efektu byla malá. Memon et al. (2010) ve své studii však nalézají, že právě sluchové a časové detaily se častěji vyskytovaly v pravdivých výpovědích, zatímco signifikantní rozdíly nenašli mezi vizuálními a prostorovými detaily. Tato studie ani nepotvrdila předpoklad, že kognitivní operace budou přítomny více u falešných výpovědí, bylo tomu právě naopak, i když tento rozdíl nebyl signifikantní.

Existuje také řada faktorů, které mohou moderovat efektivitu RM. Takovými faktory, které mohou ovlivnit percepční a afektivní detaily, mohou být povaha incidentu, motivace, čas, který má svědek na přípravu výpovědi, a detaily, které mu jsou předloženy. Na závěr studie nedoporučují žádné schéma RM metody pro užití ve forenzní sféře. Připouští možnost použití pouze na začátku vyšetřování a v situaci, kdy si budou vyšetřovatelé plně vědomí všech okolností, které by mohly způsobit označení věrohodnosti za falešně pozitivní nebo falešně negativní (Memon et al., 2010).

Přesnost všech předchozích metod společně i s metodou RM zkoumal Bogaard et al. (2014c). Metoda CBCA i RM ukázala signifikantně vyšší výsledky pravdivých výpovědí ve srovnání s falešnými, zatímco metoda SCAN v rozlišení selhala. K obdobným výsledkům o podobnosti obou metod došel ve své studii také Oberlader (2016), který analýzou moderátorů nenašel mezi těmito dvěma metodami signifikantní rozdíl v účinnosti.

Nahari (2017) se zabýval top-down procesy a jejich přítomností v metodě RM. Ve své studii potvrzuje zapojení top-down procesů při aplikaci RM metody a zároveň dodává, že nelze hodnotit kritéria jako čistě bottom-up procesy. Dodává, že samotné stanovení úsudku může stimulovat top down proces. Jelikož diagnostické nástroje musí mít jasný rozhodovací účel, je rozumné předpokládat, že použití nástroje téměř vždy zahrnuje top-down proces a téměř nikdy bottom-up proces. Aby nedošlo k tomu, že díky top-down procesům dojde ke snížení, ale naopak ke zvýšení efektivity nástroje, měli by být hodnotitelé proškoleni nejen v samotných kritériích, ale také v přesných korelacích klamání obecně a mělo by jim být zabráněno v tom, aby uplatňovali nepřesné očekávání týkající se daného případu.

Než přejdu k poslední metodě, zmíním ještě studii Bogaarda et al. (2014a), který upozorňuje na citlivost všech výše zmíněných metod, tedy CBCA, RM a SCAN, na kontextuální zkreslení. Z tohoto důvodu tak doporučuje, aby byly tyto metody používány

bez jakýchkoli podkladových informací, které by mohly podpořit nebo zpochybnit prohlášení.

RM metoda tedy ukazuje vysokou míru potenciálu pro zkoumání věrohodnosti ve forenzní praxi. Mělo by se tedy její používání přesunout do praxe, aby se zjistila její efektivita především při tomto druhu používání. Většina studií mluví svými výsledky ve prospěch této metody, tudíž s ohledem na veškerá omezení, je vhodné se touto metodou zabývat dál.

2.2.4 Multivariable Adult's Statement Assessment Model

Metoda MASAM je nejnovější metoda, která se začala používat pro hodnocení věrohodnosti svědecké výpovědi. Tento model má svůj teoretický rámec podobný jako metoda SVA, tedy že výpověď vybavovaná z paměti se oproti vymyšlené výpovědi obsahově i kvalitativně liší. Nicméně je navíc doplněna o další předpoklady. Prvním předpokladem je, že při každém hodnocení musíme brát v úvahu, že jakákoli výpověď, ať už je sama o sobě pravdivá nebo lživá, může obsahovat jak pravdivé, tak i nepravdivé informace. Navíc, pokud má vyslýchaný v úmyslu podat nepravdivou výpověď, můžeme zaznamenat rozdílnost ve formě a obsahu takového prohlášení, jelikož se budou lišit pravdivé části od těch lživých. Dále je třeba zaměřit se na průběh tvoření události, což je především analýza okolností události, následně stanovení charakteristiky svědka, a také posouzení samotného průběhu rozhovoru. Důkazní hodnota výpovědi je u této metody založena a prokázána na základě koherence mezi obsahem a formou výpovědi, vlastnostmi objektu a události, charakterové vlastnosti pozorovatele (svědkovy předchozí zkušenosti, věk apod.) a okolnostmi pohovoru (Wojciechowski et al., 2018).

Model MASAM je hodnocen pomocí 21 kritérií, která jsou rozdělena do tří kategorií: obecné vlastnosti, detaily a ukládání.

1. Interní koherence, která zahrnuje nejenom vnitřní strukturu celé výpovědi, ale také přítomnost, nebo naopak nedostatek protichůdných či odporujících si prvků.
2. Koherence s dalšími výpověďmi, kde se hodnotí hlavně soulad, nebo nesoulad s jinými výpověďmi dalších svědků získaných v průběhu vyšetřování.
3. Koherence s dalšími důkazy.
4. Rozsah výpovědi, který obsahuje jak množství informací, dat a podrobností, tak i posouzení rozsahu zapamatování si.

5. Popisný jazyk, u kterého se hodnotí celková úroveň používaného jazyka, vlastnosti jazyka, který vyslýchaný používá, frázování, přesnost a jedinečnost popisu.
6. Struktura výpovědi, přičemž hodnotíme chronologii, hierarchii apod.
7. Funkce jazyka použitého ve výpovědi, kam patří popisné, expresivní, přesvědčivé funkce atd.
8. Charakter a typ detailů, hlavně výskyt, nebo nedostatek irelevantních detailů, například překvapivých, nečekaných, zvláštních, a případných neočekávaných komplikací.
9. Popis interakce, kde se jedná o výskyt a frekvenci řetězení událostí a následků.
10. Následky, u kterých se jedná o popsání údajných a také faktických důsledků událostí, které ve své výpovědi popsal.
11. Kontext a externí asociace obsahující výskyt a adekvátnost informací o okolnostech, při kterých se událost odehrála.
12. Senzorická data, což je kritérium hodnotící přítomnost a přiměřenost senzorických informací vnímaných při popisované události.
13. Zdroje výpovědi, z jakých receptorů a smyslů je vybavující se výpověď.
14. Popis interních prožitků, tedy popis vnitřních emocí nebo myšlenek, charakter těchto prožitků a jejich intenzita.
15. Popis vztahů, přičemž vyslýchaný buď popisuje svůj vztah k události, anebo se takovému popisu naopak vyhýbá, obdobně tak k lidem v události zainteresovaných, a také k samotnému průběhu a příčinám.
16. Připravenost vypovídat, což zohledňuje postoj podezřelého vůči výslechu. Je charakterizován připraveností popsat a vzpomenout si nejen hlavní fakta, ale i vedlejší okolnosti.
17. Připravenost vyhledávat, identifikovat a reprodukovat paměťové stopy, tedy jestli je vyslýchaný ochoten hledat v paměti odpovědi na otázky vyšetřovatelů.
18. Úroveň důvěry označující vnitřní pochybnosti týkající se vzpomínek.
19. Doplnování, které označuje připravenost doplnit svou výpověď odpovídáním na konkrétní otázky, nebo konstantním odmítáním upřesnit výpověď, či žádná snaha vzpomenout si na další aspekty vztahující se k oné události.
20. Ztráty v paměti, což znamená výskyt a charakter paměťových deficitů, přičemž se dává pozor i na to, jaké oblasti jsou rozmazané.
21. Hledání porozumění, kdy je výskyt nebo nedostatek frází, u kterých je vidět potřeba vyslýchaného, aby mu vyšetřovatel porozuměl.

Wojciechowski et al. (2018) ve své studii uvádí, že přesnost hodnocení podle metody MASAM, stejně jako SVA, značně převyšuje hodnotitele, kteří žádné nástroje k použití neměli. Studie dále ukázala, že trénovaní jedinci jsou při hodnocení lepší než laici a v neposlední řadě se také ukázalo, že ačkoli je tato metoda v hodnocení věrohodnosti nad hranicí odhadu, stále nedosahuje výsledků metody SVA. Výsledky studie ukázaly, že většina kritérií používaná metodou MASAM je schopná rozlišit mezi pravdivými a lživými výroky.

Metoda se zatím ukazuje jako jedna z možností, která by ve forenzní praxi mohla najít široké uplatnění. V současnosti je její největším problémem to, že se jedná o novou metodu, takže chybí evidence jakýchkoli podpůrných studií. Většina dostupných odkazů a materiálů odkazuje zatím k jejímu autorovi a navíc jsou v polském jazyce, tudíž nejsou tak snadno přístupné vědecké komunitě.

Návrh výzkumného projektu

Téma návrhu výzkumného projektu navazuje na teoretickou část. Zabývá se efektivitou verbálních metod při hodnocení výpovědi jako věrohodné nebo nevěrohodné při posuzování reálných svědeckých výpovědí. Většina výzkumů zabývajících se validitou zmíněných metod je uskutečňována na uměle vytvořených výpovědích, což je dle DePaula (2002) běžně předmětem kritiky u řady studií. Problémem je hlavně to, že v laboratorních podmínkách účastníci říkají pravdu nebo lžou zkrátka proto, že k tomu byli instruováni v rámci experimentu. V tomto výzkumu by hodnotitelé měli posuzovat reálné výpovědi ze soudních spisů, aby se ukázala efektivita u takovýchto výpovědí.

3. Výzkumný problém, cíle výzkumu a hypotézy nebo výzkumné otázky

Primárním cílem výzkumu je zjistit, s jakou pravděpodobností hodnotitelé správně posoudí věrohodnost výpovědi pomocí metod SVA, SCAN a MASAM a jednotlivé výsledky pak mezi sebou porovnat. Kromě uvedených metod bude výzkum obsahovat ještě čtvrtou skupinu, ve které budou pozorovatelé posuzující věrohodnost na základě subjektivního dojmu. Druhým cílem je tedy porovnat pravděpodobnost správného posouzení věrohodnosti, pokud posuzovatel využije jednu z výše uvedených metod s tím posuzovatelem, který bude hodnotit výpověď na základě svého subjektivního dojmu. Součástí výzkumu pak také bude kvalitativní sběr kritérií, která posuzovatelé při hodnocení výpovědí nejčastěji používali.

Aby se k sobě metody co možná nejvíce přiblížily, co se týče procesu zkoumání, a jelikož bude dostupný materiál vycházet z již zachycených výpovědí, bude z metody SVA použita jen třetí fáze, tedy kritériální analýza pomocí kritérií CBCA.

Měřená hypotéza tedy bude, že pravděpodobnost správného posouzení za pomoci verbální metody je statisticky významnější, než posuzování pomocí subjektivního odhadu.

4. Design výzkumného projektu

Před samotným začátkem sběru dat a oslovováním účastníků budou vybrány svědecké výpovědi ze soudních spisů. Předpokládaný celkový počet svědeckých výpovědí je 26, přičemž bude důraz kladen na párování výpovědí tak, aby bylo stejné zastoupení věrohodných a nevěrohodných výpovědí, a aby si vybrané výpovědi přibližně odpovídaly délkou. Výběr podnětových materiálů bude mít ještě další charakteristiky. Prvním kritériem je, že se bude jednat pouze o svědecké výpovědi, u obžalovaných by mohlo být riziko zkreslení, jelikož mohou mít větší motivaci ke lhaní. Druhým kritériem bude výběr podnětových materiálů obsahující různé druhy trestných činů (sexuální násilí, násilná majetková trestná činnost, fyzické napadení), pokud možno tak, aby toto zastoupení bylo rovnoměrné. Kritériem pro to, abych považovala výpověď za věrohodnou, bude to, zda byla soudem shledána jako věrohodná a přijata jako důkazní materiál. V opačném případě ji budu považovat za nevěrohodnou.

Výzkumný projekt začne oslovením potencionálních účastníků pomocí písemného oznámení vystaveného na akademii a univerzitě a oslovením všech studentů přes e-mail. V první části bude zvolen nenáhodný výběr, konkrétně samovýběr. Následně budou všichni přihlášení náhodně rozdělení do čtyř skupin, ve kterých budou používat určitou metodu, přičemž čtvrtá skupina bude kontrolní. Podle rozřazení se pak účastníkům pošlou emaily, které budou obsahovat informace o harmonogramu schůzek a místa konání. Časy posuzování budou pro všechny skupiny stejné a vše bude probíhat v pěti různých místnostech, které budou podobné intenzitou světla, prostorem a přístupem čerstvého vzduchu. Nicméně aby i zde došlo k co nejmenší intervenci nežádoucích proměnných spojených s místem, kde bude posuzování probíhat, budou se místnosti pro jednotlivé skupiny každý den střídát tak, aby každá skupina byla alespoň jednou v každé místnosti.

První schůzka bude u každé skupiny v jeden den s různými kvalifikovanými cvičiteli. Na této schůzce budou posuzovatelé seznámeni s teoretickým a praktickým využitím konkrétní metody, kterou budou při pozdějším hodnocení používat. Před skončením první schůzky budou účastníci požádáni o vyplnění demografických údajů, přičemž na formuláře nebudou uvádět jméno, ale kód, který jim bude přidělen, aby bylo dosaženo anonymity. Obdobně anonymizovaný bude dotazník týkající se předchozích zkušeností s posuzováním věrohodnosti. Kód budou znát pouze účastníci a bude použit pouze k tomu, aby se v následujících dnech ověřila docházka všech posuzovatelů. Aby

došlo k co nejmenšímu narušení, budou účastníci požádáni, aby metody po dobu experimentu nerozebírali s ostatními kolegy. Tato první schůzka by měla nejlépe proběhnout v pátek. Díky nadcházejícímu víkendu by mohlo s menší pravděpodobností dojít k tomu, že si účastníci prozradí své úlohy. Další výhodou je i skutečnost, že bude dostatečná doba na utřídění informací z první schůzky, ale zároveň nedojde k úplnému zapomenutí probrané metody.

Následující týden bude probíhat samotné hodnocení výpovědí. Každá skupina bude týden docházet a hodnotit jednotlivé výpovědi. Ty budou pro všechny posuzovatele stejné, jejich pořadí však bude různé. Každý den by jednotlivý posuzovatel zhodnotil průměrně pět svědeckých výpovědí, aby se eliminovala intervenující proměnná ve formě únavy probanda. Kromě zhodnocení, zda je výpověď věrohodná, budou také požádáni, aby zaznamenali kritéria, která je k tomuto přesvědčení dovedla.

V pátek po posledním posouzení by došlo ke společnému zakončení a oznámení termínu debriefingu. Na posledním setkání budou sděleny nejen výsledky, ale také budou představeny zbývající metody. Účastníkům, kteří pro posouzení věrohodnosti používali pouze svůj odhad, bude nabídnut zácvik se zkušenými školiteli.

4.1 Typ výzkumu

Výzkum bude probíhat jako experiment. Účastníci budou náhodně rozděleni do tří skupin, které budou mít už předem přiřazené metody. Poslední čtvrtá skupina bude kontrolní. Jejich instrukce bude pouze hodnotit věrohodnost na základě vlastního subjektivního dojmu. Experiment jsem zvolila, protože budu zkoumat pravděpodobnost, s jakou jsou jednotlivé metody schopné odlišit věrohodnou výpověď od nevěrohodné.

4.2 Metody získávání dat

Pro získání dat budou použity metody, které jsou více rozebrané v teoretické části této bakalářské práce. Výpovědi, které budou použité, budou všechny předloženy jako přepis výpovědi. Podmínkou je, že takovýto přepis musí být doslovným záznamem výpovědi, ne pouze výtahem z něj.

4.3 Metody zpracování a analýzy dat

Posuzovatelé budou na začátku vyplňovat dotazník týkající se demografických údajů. Tyto údaje budou zpracovány pro deskriptivní statistiku výzkumného souboru. Při

samotném hodnocení dostanou posuzovatelé pouze záznamové archy, ve kterých budou značit, zda se jim zdá výpověď věrohodná nebo nikoli. Přepsáním těchto záznamů dostanu dichotomicky rozdělená data. Následně se zaměřím na to, která kritéria vedla k danému závěru a budu tak analyzovat data z hlediska síly kritéria.

4.4 Etika výzkumu

Na prvním setkání budou jedinci požádáni, aby podepsali informovaný souhlas, který bude obsahovat všechny základní informace o výzkumu. Není potřeba, aby zde byl skrytý skutečný motiv výzkumu, jelikož jeho známost by neměla mít vliv na výsledky. Probandi by měli vždy sledovat instrukce, které jim budou na záznamu předány.

Anonymita jednotlivých účastníků bude zaručena tím, že na první schůzce jim bude přidělen kód, pod kterým budou v rámci výzkumu vystupovat. Tento kód bude použit zejména pro ověření toho, že se všichni každý den dostavili a pro přiřazení odpovědi jednotlivce. Kódy budou vypsány předem, ale budou náhodně rozděleny při první schůzce, svůj kód tedy budou znát pouze samotní probandi. Data budou sbírána na záznamový arch, který účastníci dostanou na začátku každého dne. Po skončení experimentálního dne budou data přepsána do excelového souboru a převedeny na šifrovaný flash disk. Jednotlivé kódy budou následně odstraněny a experimentátor bude mít pouze odpovědi a skupinu, kde se proband nacházel.

Anonymita svědků, jejichž výpovědi budou použité, bude ošetřena tak, že se odstraní (začerní) všechny citlivé údaje, které by mohli vést k rozpoznání identity vypovídající osoby.

5. Výzkumný soubor

Posuzovatelé budou studenti Policejní akademie a studenti psychologie. Jejich výběr bude v první fázi nenáhodný. Nabídka možnosti zúčastnit se studie na téma Posuzování věrohodnosti by byla vyvěšena na akademii a na fakultě. Pro zvýšení povědomí o experimentu bych požádala vedení, zda by mohlo tuto nabídku poslat studentům i do emailu. Výzkumný soubor nebude zcela reprezentativní, nicméně podle řady studií by tato skutečnost neměla hrát u metod roli. Odměnou za účast na výzkumu by byly hodiny za účast, možnost certifikovaného výcviku v jedné verbální metodě používané pro posuzování věrohodnosti výpovědi.

Posuzovatelé by byli rozděleni tak, aby ve skupině pro jednotlivou metodu byla polovina studentů psychologie a polovina studentů z policejní akademie. Důvodem je, aby se zde neprojevovalo zkreslení, které by jedni nebo druzí studenti mohli do výzkumu vnést. Minimální počet potřebných hodnotitelů je 120, tak aby u každé metody bylo minimálně třicet posuzovatelů.

6. Diskuse

Navržený výzkum, který by měl sloužit k porovnání efektivity tří metod používaných pro zjišťování specifické věrohodnosti, má řadu limitů.

Jedním z nekritičtějších je samotné kritérium pro výběr věrohodných a nevěrohodných výpovědí do výzkumu. U takovýchto terénních výzkumů je velmi těžké najít správné kritérium. Další možností, jak určit kritérium, by bylo požádat znalce o posouzení. Problémem je, že v tu chvíli by s největší pravděpodobností použil právě jednu z metod, která je výše zmíněna, a které bych chtěla tímto výzkumem testovat.

Dalším problémem je, že zvolený materiál je spíše alternativní. V optimálním případě by už výpověď získával samotný výzkumník, jelikož jsme ale odkázáni na soudní spisy, jedná se o stále ještě přijatelnou alternativu.

Výzkum je také náročný z hlediska vzorku. Prvním problémem je množství potřebných hodnotitelů a jejich reprezentativa. Výběr bude probíhat nenáhodným způsobem a je tedy velmi vázán na motivaci studentů se takového výzkumu zúčastnit. Je také nutné, aby kvůli zacvičení a týdennímu hodnocení byli přítomní v Praze. Lze oslovit i studenty mimopražských škol, ale je nižší pravděpodobnost, že by byli ochotni kvůli výzkumu dojíždět, nebo přebývat týden v Praze.

Z výše uvedených výzkumů předpokládám, že i přes některá omezení, která metoda SVA má, bude vykazovat nejpřesnější výsledky, co se týče odhalení pravdivosti výpovědi. Aby byla využita celá její potenciál přesnosti hodnocení, bylo by nejlepší, aby mohla být testována celá metoda SVA zahrnující všechny čtyři fáze, což však k celkové náročnosti a snaze zkoumat tyto metody u reálně proběhnutých případů, není možné. Pravděpodobně druhou metodou, která zaznamená uspokojivé výsledky u přesnosti hodnocení, bude nová metoda MASAM. Zatím je tento odhad založen na velmi malém počtu studií, proto zde bude také důležité, jestli se metoda opravdu přiblíží výsledkům, jež jsou zatím referovány. Podle získaných studií na tom bude s největší pravděpodobností nejhůře metoda SCAN. Zatím se ukazuje, že přesnost odhadu není schopná signifikantně rozlišit mezi pravdivou a nepravdivou informací.

Důležitost a přínosnost vidím především u metody MASAM, která má zatím opravdu málo empirického podložení studiemi. V případě, že se povede replikovat úspěšné

výsledky, které uvedla studie Wojciechowskeho (2018), může se to stát motivem pro další studie a posléze pak také uvedení této metody do praxe. Metoda CBCA byla do současnosti mnoha studiemi zkoumána a podpořena, i když s určitými omezeními. V této studii, kde jde o to porovnat výsledky jednotlivých metod, by tedy mohla posloužit jako zlatý standard ke srovnávání. Poslední metodou je SCAN, přičemž tato metoda má opravdu sporné výsledky napříč studiemi, některé ji podporují, ale v poslední době se spíše ukazují studie, které nepřinášejí podpůrná data. Je tedy důležité, aby tato metoda byla dále zkoumána a testována, jelikož se jedná o metodu, která je v praxi velmi často používána. Pokud bude přibývat studií, které nepodporují tuto metodu, mělo by to sloužit hlavně ke zvážení, s jak moc velkou důvěrou by měl být tento nástroj používán.

Závěr

V této bakalářské práci bylo mým cílem představit metody využívané pro zkoumání věrohodnosti. Zkoumání věrohodnosti je problematikou, která je v současnosti rozhodně aktuálním tématem a poskytuje mnoho směrů, jež je potřeba prozkoumat.

Při zkoumání věrohodnosti musíme brát na zřetel, že je vždy potřeba zohlednit, jak obecnou, tak subjektivní věrohodnost každého svědka. Zatímco u obecné věrohodnosti máme k dispozici mnoho standardizovaných psychologických nástrojů, mnohem problematičtější je zkoumání specifické věrohodnosti. Specifická věrohodnost se zkoumá pomocí verbálních a neverbálních znaků. Vzhledem k tomu, že u neverbálních znaků hodnotíme především signály, které mohou být víceznačné, musíme je porovnávat k verbální výpovědi. Verbální výpověď se hodnotí díky daným kritériím. První komplexní metody začínají vznikat před více jak čtyřiceti lety, nicméně do současnosti nebyla těmto metodám dána standardizovaná forma postupu, ani standardizovaná kritéria. V současnosti máme k dispozici čtyři takové metody – SVA, RM, SCAN a MASAM.

Kromě metody SCAN, ke které řada výzkumů nepřinesla podpurná data, jsou tyto metody schopné rozlišit věrohodnou a nevěrohodnou výpověď nad hranici pouhého odhadu. Za nejúčinnější metodu se v současnosti považuje metoda SVA, i když i u ní se stále spekuluje nad účinností jednotlivých kritérií v jedné z jejích částí (CBCA). Svěží vítr do zkoumání věrohodnosti přinesla nová metoda MASAM, nicméně u této metody je problémem, že zatím na ni nebylo vytvořeno mnoho studií a většina dokumentů o ní referujících je v polském jazyce, tudíž to nemusí být snadno přístupné vědecké sféře.

Práce by měla být přínosná především jejím uceleným přehledem o dnešních možnostech zkoumání věrohodnosti. Propojení s výzkumem, který je zaměřen na tyto metody pak může přinést nová empirická data efektivity jednotlivých metod při zkoumání věrohodnosti reálných svědeckých výpovědí. Zvláště přínosné by to mělo být v případě MASAM metody, jelikož její efektivitu je potřeba podepřít více výzkumy, než je dosud publikováno. Přínosnost práce také může být v rámci České republiky, protože tomuto tématu se zde v současné době věnuje málo lidí a práce s tak může stát impulzem pro další bádání.

Seznam použité literatury

Amado B. G., Arce, R., & Fariña, F. (2014). Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. 7(1), 3 – 12.

Amado, B. G., Arce, R., Fariña, F., & Vilariño, M. (2016). Criteria-Based Content Analysis (CBCA) reality criteria in adults: A metaanalytic review. *International Journal of Clinical and Health Psychology*. 1 – 10. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijchp.2016.01.002>.

APA (2010). *Publication Manual of the American Psychological Association* (6th Ed.). Washington, DC: American Psychological Association.

Appleby, S. C., Hasel, L. E., & Kassin, S. M. (2013). Police-induced confessions: an empiric analysis of their content and impact. *Psychology, Crime & Law*. 19(2). 111 – 128. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/1068316X.2011.613389>.

Armistead, T. (2011). Detecting deception in written statements: The British Home Office study of scientific content analysis (SCAN). *Policing An International Journal of Police Strategies and Management*. 34(4), 588-605. doi: 10.1108/13639511111180225.

Blandón-Gitlin, I., Pezdek, K., Lindsay, D. S., & Hagen, L. (2009). Criteria-based Content Analysis of True and Suggested Accounts of Events. *Applied Cognitive Psychology*. 23, 901 – 917. doi: 10.1002/acp.1504.

Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A., Broers, N. J., & Merckelbach, H. (2014a). Contextual Bias in Verbal Credibility Assessment: Criteria-Based Content Analysis, Reality Monitoring and Scientific Content Analysis. *Applied Cognitive Psychology*. 28, 79 – 90. doi: 10.1002/acp.2959.

Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A., Broers, N. J., & Merckelbach H. (2014b). SCAN is largely driven by 12 criteria: results from sexual abuse statements. *Psychology, Crime & Law*. 20(5), 430 – 449.

Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A. (2014c). Using an Example Statement Increases Information but Does Not Increase Accuracy of CBCA, RM, an SCAN. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. 11, 151 – 163. doi: 10.1002/jip.1409.

Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A., & Merckelbach, H. (2016). Scientific Content Analysis Cannot Distinguish Between Truthful and Fabricated Accounts of a Negative Event. *Frontiers in Psychology*. 7 (243), 1 – 7.

Čírtková, L. (2004). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o.

Čírtková, L. (2013). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o.

Čírtková, L. (2018). Problematika posuzování věrohodnosti. *Právo a rodina*, 3, 12 – 17.

DePaulo, B. M., Malone, B. E., Lindsay, J. J., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. (2003). Cues to Deception. *Psychological Bulletin*. 129(1), 74 – 118. doi: 10.1037/0033-2909.129.1.74.

Gnisci, A., Caso, L., & Vrij, A. (2010). Have You Made Up Your Story? The Effect of Suspicion and Liar's Strategies on Reality Monitoring. *Applied Cognitive Psychology*. 24, 762 – 773. doi: 10.1002/acp.1584.

Gödert, H. W., Gamer, M., Rill, H.-G., & Vossel, G. (2005). Statement validity assessment: Inter-rater reliability of criteria-based content analysis in the mock-crime paradigm. *Legal and Criminological Psychology*. 10, 225 – 245. doi: 10.1348/135532505X52680.

Gray, R. (2011). Lies, Liars, and Lie Detection. *Federal Probation*. 75(3), 31 – 36.

Hauch, V., Masip, J., Sporer, S. L., & Blandón-Gitlin, I. (2017). Can Credibility Criteria Be Assessed Reliably? A Meta-Analysis of Criteria-Based Content Analysis. *Psychological Assessment*. 29(6), 819 – 834.

Heretik, A. (2004). *Forenzná psychológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.

Johnson, M. K., & Raye, C. L. (1981). Reality Monitoring. *Psychological Review*. 88(1), 67 – 85.

- Kensinger E. A. (2007). The Effect of Emotional Content on Reality-Monitoring Performance in Young and Older Adults. *Psychology and Aging*. 22(4). 752 – 764. doi: 10.1037/0882-7974.22.4.752.
- Kleinberg, B., Nahari, G., Arntz, A., & Verschuere, B. (2017). An Investigation on the Detectability of Deceptive Intent about Flying through Verbal Deception Detection. *Collabra: Psychology*, 3(1), 1 – 14. doi: <https://doi.org/10.1525/collabra.80>.
- Logue, M., Book, A. S., Frosina, P., Huizinga, T., & Amos, S. (2015). Using Reality Monitoring to Improve Deception Detection in the Context of Cognitive Interview for Suspects. *Law and Human Behavior*. 39(4). 360 – 367. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/lhb0000127>.
- LSI Laboratory for Scientific Interrogation, Inc. (n.d.) Past Participants of the SCAN Course. Retrived from: <http://www.lsiscan.com/id29.htm>.
- Matoušková, I. (2013). *Aplikovaná forenzní psychologie*. Praha: Grada Publishing a. s.
- Memon, A., Fraser, J., Colwell, K., Odnot, G., & Mastroberardino, S. (2010). Distinguishing truthful from invented accounts using reality monitoring criteria. *Legal and Criminological Psychology*. 15, 177 – 194. doi: 10.1348/135532508X401382.
- Nahari, G., Vrij, A., & Fisher, R. P. (2012). Does the Truth Come Out in the Writing? SCAN as a Lie Detection Tool. *Law and Human Behavior*. 36(1), 68 – 76.
- Nahari, G. (2017). Top-Down Processes in Interpersonal Reality Monitoring Assessments. *Psychology, Public Policy, and Law*. 23(2), 232 – 242. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/law0000110>.
- Nahari, G. (2019a). ‚Language of lies‘: Urgent issues and prospects in verbal lie detection research. *Legal and Criminological Psychology*. 24, 1 – 23. doi: 10.1111/lcrp.12148.
- Nahari, G., & Nisin, Z. (2019b). Digging Further Into the Speech of Liars: Future Research Prospects in Verbal Lie Detection. *Frontiers in Psychiatry*. 10(56), 1 – 3. doi: 10.3389/fpsyt.2019.00056.
- Oberlader, V. A., Naefgen, Ch., Schmidt, A. F., Koppehele-Gossel J., Quinten, L., & Banse, R. (2016). Validity of Content-Based Techniques to Distinguish True and Fabricate Statements: A Meta-Analysis. *Law and Human Behavior*. 40(4), 440 – 457.

- Ptáček, R., & Čírtková, L. (2012). Posuzování specifické věrohodnosti výpovědi prostřednictvím metody „Statement Validity Assessment“. *Čes a Slov psychiat.* 108(6), 305 – 310.
- Smith, N. (2001). Reading between the Lines: An evaluation of the Scientific Content Analysis technique (SCAN).
- Vanderhallen, M., Jaspert, E., & Vervaeke, G. (2016). SCAN as an investigative tool. *Police Practice & Research*, 17(3), 279-293. doi: 10.1080/15614263.2015.1008479.
- Vrij, A., Edward, K., Roberts, K. P., & Bull, R. (2000). Detecting deceit via analysis of verbal and nonverbal behavior. *Journal of Nonverbal Behavior*, 24(4), 239 – 263.
- Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., & Bull, R. (2002). Will the Truth Come Out? The Effect of Deception, Age, Status, Coaching and Social Skills on CBCA Scores. *Law and Human Behavior*. 26(3), 261 – 283.
- Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., & Bull, R. (2004). Let Me Inform You How to Tell a Convincing Story: CBCA and Reality Monitoring Scores as a Function of Age, Coaching, and Deception. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 36(2), 113 – 126.
- Vrij, A. (2005). Criteria-based content analysis. *Psychology, Public Policy, and Law*. 11(1), 3 – 41. doi: 10.1037/1076-8971.11.1.3.
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Willén, R. M., & Strömwall, L. (2011). Offenders' uncoerced false confessions: A new application of statement analysis? *Legal and Criminology Psychology*. doi: 10.1111/j.2044-8333.2011.02018.x.
- Wojciechowski, B. W. (2014). Content analysis algorithms: an innovative and accurate approach to statement veracity assessment. *European Polygraph*. 3(29), 119 - 128. doi: 10.2478/ep-2014-0010.
- Wojciechowski, B. W., Gräns, M., & Lidén, M. (2018). A true denial or a false confession? Assessing veracity of suspects' statements using MASAM and SVA. *PLoS ONE*. 13(6), 1 – 19. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198211>.

Seznam zkratek

APA	American Psychological Association
CBCA	Criteria Based Content Analysis
MASAM	Multivarible Adult's Statement Assessment Model
RM	Reality monitoring
SCAN	Scinetific content analysis
SVA	Statement Validity Assessment
VCL	Validity Check List
CIS	Cognitive Interview for Suspects